

Büky László, *Egy vers szóhasználati háttere* Füst Milán: *Szellemek utcája*

Szeged, 2000. 311 lap

Az új évezred elejéről visszatekintve határozottan úgy tűnik, a nyolcvanas-kilencvenes évektől kezdődően a nyelvi stílus problémája újra a nyelvről való gondolkodás egyik fontos témájává vált a kutatók számára. Monográfiák, tanulmánykötetek és önálló tanulmányok sokasága bizonyítja a hazai stilisztikai kutatások fellendülését és egyben sokrétűségét. E sorba illeszkedik BÜKY LÁSZLÓ 2000-ben megjelent könyve is, amely egy nagy hagyományokkal rendelkező stilisztikai kutatási témának, a költői szóhasználat kérdésének adja sok szempontból újszerű megközelítését.

Mint azt a tudománytörténeti áttekintések mutatják, a modern stilisztika mintegy száz éves története során folyamatosan jelen van az az önértelmező szándék, amelynek középpontjában egyrészt a stilisztika tárgykörének pontos kijelölése, valamint elméleti és módszertani hátterének meghatározása, másrészt a más tudományágakhoz fűződő kapcsolatának kérdése áll (vö. például FEHÉR ERZSÉBET, *A magyar stilisztika a 90-es években*: Nyr. 124. 2000: 443—51). Nem kivétel ez alól BÜKY LÁSZLÓ könyve sem: a stilisztika diszciplináris státuszáról szólva a szerző megemlíti s ugyanakkor cáfolja is azokat az időről időre megjelenő véleményeket, amelyek szerint a stilisztika halott, de legalább is halálra van ítélve. BÜKY LÁSZLÓ munkája — mint ahogy ezt a bevezető rész nyilvánvalóvá is teszi — olyan kísérletként értelmezhető, amely a hagyományos stilisztikai kutatások tapasztalatait felhasználva, azokat továbbgondolva kíván választ adni az újabb nyelvtudományi paradigmákban (a nyelvészeti pragmatikában és a kognitív nyelvészetben) felmerülő kérdésekre.

A vizsgálat elméleti megalapozása során a szerző azt a stílusdefinióit fogadja el, amely a stílust viszonyfogalomként, azaz a tág értelemben vett kommunikációs helyzetnek megfelelő nyelvi változatként értelmezi (vö. PÉTER MIHÁLY, *Jegyzetek a funkcionális nyelvhasználatról*. ÁNyT. 12. 1978: 223). E stílusfelfogás ugyanis — amellet, hogy a korábbiaktól lényegesen eltérő stílusértelmezés lehetőségét teremti meg — integrálni képes a korábbi stílusdefiniciók különböző szempontjait. A szövegalkotó szempontjából például a kommunikációs helyzetnek történő megfelelés bizonyos nyelvi elemek kiválasztásában és elrendezésében jelentkezik. E nyelvi elemek között kiemelt szerep tulajdonítható a szóhasználatnak. A szó ugyanis a dolgok megnevezésének természetes egységeként értelmezhető. Ennélfogva a szóhasználat vizsgálata, a szó sajátos természetéből következően, rávilágít a kommunikáció- és szövegközpontú stílusfelfogások korlátaira. A szó tartománya ugyanis a szövegtől és annak pragmatikai tényezőitől függetlenül is rendelkezik egy viszonylagosan állandó stílusértékrendszerrel (l. TOLCSVAI NAGY GÁBOR, *A magyar nyelv stilisztikája*. Bp., 1996. 198—205). BÜKY LÁSZLÓ vizsgálata azonban itt nem közvetlenül a szavak stílusértékének problémájára irányul: „A sokféle vizsgálati lehetőségből a nyelvhasználati változatot, a szövegegyedet most az öt felépítő elemeknek, a szavaknak szövegbe épülési tulajdonságaira összpontosító eljárást kívánok alkalmazni” (8). A szerző tehát a szójelentés fontosságát hang-

súlyozza a szöveg stiláris karakterének kialakításában, és annak stilisztikai vizsgálatát határozza meg könyve céljaként.

A vizsgálat eredményeinek értelmezése és értékelése szempontjából nem elhanyagolható tényező, hogy a szerző egy szépirodalmi szöveget, még pontosabban egy költeményt választ elemzése tárgyául, Füst Milán „Szellemelek utcája” című versét. Az elemzőnek tehát szembesülnie s ugyanakkor olvasóját szembesítenie kell a stilisztika egyik legnagyobb hagyományokkal rendelkező sarkalatos kérdésével, amely a szépirodalmi szövegek nyelvének, nyelvi megformáltságának, azaz stílusának mibenlétére vonatkozik. Habár a szerző hangsúlyozza, hogy nem teljes körű műértelmezést kíván adni, sokkal inkább a költői szövegválasztásra koncentrálnó leíró fajtájú elemzésre törekszik, egy szépirodalmi szöveg stílusvizsgálata még ebben az esetben is arra a régi, de mindig időszerű, azaz minden korban újrafogalmazott kérdésre keresi a maga választát, hogyan járul hozzá a szépirodalmi szöveg stílusának értelmezése a szépirodalmi szöveg jobb megértéséhez. Mindez természetesen nemhogy kizárja, épp ellenkezőleg: szükségképpen maga után vonja a nyelvészeti érdeklődésű stílusvizsgálatnak az irodalomtudománytól eltérő, önálló kérdésfeltevését, problémamegközelítését.

A szerző a költői szóhasználatnak a könyvben alkalmazott vizsgálati módszeréről szólva annak lényegét az alábbiakban határozza meg: „Dolgozatom eljárása során a vizsgálatra választott költemény szavainak a költő összes verseiben előfordulásainak (szemantikai) segítségével tekintem át magát a költeményt mint szövegművet és mint stílusalakulati egyedet, amely függ a többi stílusalakulati egyedtől: a költő összes verseinek nyelvi halmazától mint szöveghalmaztól” (8). Mint az a magyar stilisztikai szakirodalom művelői és olvasói előtt ismeretes, BÜKY LÁSZLÓ a Füst Milán-i költészet egyik legszakavatottabb ismerője; ezt számos korábbi, Füst Milán költészetének, költői nyelvének stílusával foglalkozó munkája bizonyítja (l. például BÜKY LÁSZLÓ, *Képalkotás és képrendszer Füst Milán és Karinthy Frigyes költői nyelvében*. Bp., 1989., valamint A színevek használata Füst Milán költői nyelvében: *Nyr.* 103. 1979: 38—50, Egy szókép világa Füst Milán költői nyelvében: *Nyr.* 105. 1981: 185—93, *A fityfiring* és más nyelvjárási elemek Füst Milán költői nyelvében: *Nyr.* 116. 1992: 405—6, A versbefejezés grammatikájához. In: BÉLÁDI MIKLÓS — JANKOVICS JÓZSEF — NYERGES JUDIT szerk., *A magyar vers*. Bp., 1985. 67—70). E munkák tapasztalatait is hasznosítva a szerző arra a következtetésre jut, hogy a „Szellemelek utcája” című vers — mind terjedelmét, mint szókincsét tekintve — alkalmas arra, hogy feldolgozása a költő teljes lírai anyagának jellemzőit reprezentálni tudja. Más szempontból tekintve viszont az mondható el a vizsgálatról, hogy a költemény szavainak szemantikai-stilisztikai jellemzőit Füst Milán összes verseinek kontextusába helyezve tárgyalja. Másképpen szólva: a szóhasználat stílusvizsgálata során olyan empirikus normát alkalmaz, amelyet a kiválasztott vers és a háttérként működő többi szöveg között fennálló, elsősorban a közös szerzősége, a műfaji-műnemi azonosságon és a szójelentés vizsgálata szempontjából különleges fontossággal bíró tematikus egyezéseken alapuló szoros intertextuális kapcsolat indokol.

A könyvben a vizsgálat elméleti és módszertani háttérét felvázoló bevezető rész után a költemény szavait elemző tárgyaló rész következik, amelynek felépítéséről a szerző az alábbiakat mondja: „A költemény szövegmondatainak bemutatom szintaktikai szerkezetét, majd az egyes szavakhoz rendelhető ÉrtSz.-beli jelentést. Ezek után következik az egyes szavakhoz tartozó szóhasználati háttér tárgyalása, a költemény szavainak Füst Milán valamennyi [...] versében megtalálható összes előfordulásának jelentéstani és stilisztikai vizsgálata” (15). BÜKY LÁSZLÓ tehát Füst Milán költői szóhasználatát vizsgálva szakít az írói szótárak gyakorlatával: e szótáraktól eltérően, amelyek meglehetősen függetlenek lehetnek az értelmező szótáraktól, ő az ÉrtSz. jelentésleírásaihoz viszonyítva vizsgálja a kiválasztott vers szóhasználati háttérét. E döntését elsősorban a tudományos vizsgálat ellenőrizhetőségére, az interszubjektív bizonyítás lehetőségének megteremtésére irányuló törekvése magyarázza. Továbbá — mint ahogy erre maga a szerző is utal — nem elhanyagolható az a szempont sem, hogy az ÉrtSz.-ban feldolgozott, a magyar irodalmi nyelvből összeállított nyelvi anyag hozzávetőlegesen annak az időszaknak a nyelvállapotát rögzítette, amely-

ben a Füst Milán-i líra egyes darabjai (így a „Szellemelek utcája” is) keletkeztek, s az ezeket tartalmazó különböző versgyűjtemények megjelentek. Mindennek fényében talán nem túlzás azt állítani, hogy a könyvben alkalmazott vizsgálati eljárásban egy lehetséges hatástörténeti vizsgálat lehetősége is benne rejlik.

A költemény szövegmondataiban található szavak vizsgálata, a szöveg szóhasználati hátterének bemutatása előtt a szerző a cím jelentésének értelmezését is megadja. A szövegközpontú (a szövegből mint a beszédtevékenység produktumából kiinduló) stílusmagyarázatok ugyanis nem tekinthetnek el a cím figyelembevételétől: a cím egyrészt a szövegre mint kommunikációs egységre utaló metatextuális funkcióval, másrészt pedig a szövegre mint tartalmas értelmi egységre utaló tartalmi funkcióval rendelkezik (I. TOLCSVAY NAGY GÁBOR, A cím szövegтанáról. In: LENGYEL KLÁRA — KUGLER NÓRA szerk., *Ember és nyelv. Tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére.* Bp., 1999. 322—7). A szójelentésre összpontosító vizsgálat során természetesen a cím tartalmi funkciója kerül előtérbe, de a költemény kommunikációs egységként való értelmezésének is fontos következményei vannak a könyvben alkalmazott eljárás szempontjából: „Ebben a nyelvi anyagban többnyire a szó hagyományos értelmében szabályos mondatok vannak. Ezek [...] mégsem tarthatók csupán rendszermondatoknak, mégpedig azért nem, mert egy költemény részei” (21). A *szövegmondat* terminus következetes használata tehát olyan felfogásról tanúskodik, amely szerint a költemény mondatainak szintaktikai szerkezete és e mondatok szavainak szemantikája a nyelvi tevékenység pragmatikai keretében válik értelmezhetővé (vö. PÉTER MIHÁLY, *A nyelvi érzelm kifejezés eszközei és módjai.* Bp., 1991. 125—30).

A „Szellemelek utcája” szóhasználati hátterének fentebb jellemzett vizsgálata arra is alkalmas ad a szerzőnek, hogy rámutasson a Füst Milán-i líra stílusról jellemzőire. Talán elegendő két példa említése. A Füst Milán költészetéről szóló irodalomtudományi munkák kiemelik, mennyire jellemző Füst verseire a szereplírban rejlő lehetőségek kiaknázása. BÜKY LÁSZLÓ a stilisztikai technikai apparátusát felhasználva közelít ehhez a kérdéshez. Azoknak az egyes szám első személyű nyelvi formáknak az elemzéséből kiindulva értelmezi a problémát, amelyek költői használatára már az első szövegmondatról („Minden ellenemre van.”) kezdődően számos példát szolgáltat a költemény. A terjedelmes mondatok használata szintén Füst stílusának egyik karakteres jellemzője. A szerző a tíz tagmondatból álló második szövegmondat tárgyalása során érinti ezt a kérdést: a bonyolult szerkezetű terjedelmes mondatok versbeli szerepét a (jakobsoni) poétikai funkció fogalmához kötve értelmezi. A sor természetesen folytatható lenne, hiszen mindegyik szövegmondat tárgyalása megteremti a lehetőségét olyan általánosítható tapasztalatok megfogalmazásának, amelyek Füst egész költői nyelvére vonatkoztathatók.

Munkája eredményeit maga a szerző a befejező részben így foglalja össze: „A Szellemelek utcája szövegszavaihoz tartozó használati háttér vizsgálatának révén mintegy bele lehet tekinteni a költő nyelvhasználatába, annak belső tulajdonságaiba, mondhatni: a költő líraibeszéd-tevékenységének nyelvi és stilisztikai mozgásformáiba a szóhasználatot és a vele összefüggő jelentéshasználatot illetően” (299). BÜKY LÁSZLÓ könyve, amellett, hogy példája lehet a következetes módszertani szigorúnak és a filológiai (filológusi) pontosságnak, számos aktuális, a szójelentés stilisztikai vizsgálatával, vizsgálhatóságával kapcsolatos kérdés felvetését is tartalmazza egyben.